

Розділ 1

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ
ІНСТИТУТІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ**

УДК 159.9:316.6.662.23

О. М. Борисенко

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ
ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА**

Досліджено особливості соціальної ідентифікації молоді в нинішніх умовах України. Проаналізовано стан вивчення досліджуваної проблеми у сучасній психологічній літературі. Теоретично розглянуто основні концепції дослідження ідентичності як функції соціалізації. Розкрито ідентичність молодшої людини як наслідок ідентифікації в процесі її соціалізації та особистісну і соціальну ідентичності як складові «Я» особистості.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, соціалізація, «Я» особистість, молодь, студентський вік, соціальна ідентифікація.

Постановка проблеми. Радикальні соціально-економічні перетворення в Україні різко підвищили інтерес суспільства до особистісно детермінованих сторін життя покоління, що підростає. Соціально-економічна та політична криза, яку переживає сьогодні українське суспільство, актуалізувала потребу в людях, здатних до продуктивної самореалізації через самопізнання, самовизначення, тобто здатних до активного саморозвитку.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки формується нова парадигма освіти й виховання, яка передбачає створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для формування активної, самостійної, творчої особистості, здатної до самоствердження та самореалізації.

Нині чи не головне поняття в психологічних і соціально-психологічних дослідженнях особистості – ідентичність. Процес формування ідентичності молодшої людини є основним змістом її соціалізації та ціллю цього процесу. Ідентичність особистості, яка формується

внаслідок дії механізму ідентифікації, передбачає здатність особистості до самоорганізації власного життя на суб'єктному рівні як здатність самостійно ставити цілі і діяти відповідно до них, самостійно будувати стратегію досягнення цілей відповідно до внутрішніх особистісних смислів; як уміння співвідносити потреби, що виникають, із можливостями їх реалізації в певній ситуації, зі засвоєннями особистістю соціокультурних орієнтирів, що мають місце в суспільстві [1].

Стан дослідження. Стосовно дослідження проблеми соціальної ідентифікації молоді виступили такі представники: В. Г. Абдрахманова, Б. Г. Ананьєв, У. Джемс, Е. Еріксон, Р. Бернс, Л. В. Захарова, І. С. Кон, С. Д. Максименко, Дж. Мід, Г. К. Радчук, А. Р. Ратінов, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн й ін.

Сьогодні процес ідентифікації досліджується за декількома напрямками, серед яких ми виділили: розгляд ідентифікації як основного явища, що сприяє соціалізації та персоніфікації особистості (З. Фрейд, Р. Адамак, М. Драганов, В. Мухіна); з'ясування її ролі в структуруванні особистості (Г. Андреева, М. Боришевський, М. Обозов, М. Савчин). Аналізом питання ідентичності як компоненти самосвідомості особистості та виокремленням видів ідентичності займалися В. Москаленко, О. Белінська, А. Лук'янчук, А. Борисюк, А. Сергеева, М. Шульга, М. Яромовіч й ін.

Генезис, структуру, особливості становлення і розвитку тріади (ідентичність – ідентифікація – самоідентифікація) і, які при цьому мають власну предметну сферу аналізу, дає змогу виділити декілька наукових підходів аналізу останніх досліджень:

- психоаналітичний підхід, що охоплює психоаналітичну концепцію Е. Еріксона, статусний підхід Дж. Марсія, ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана;
- біоеволюційний (Е. Гоффман, Л. Крапман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, Дж. Хабермас);
- когнітивний (Г. Брейкуелл, Дж. Тернер, Г. Теджфел, Н. Л. Іванова);
- екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Мінделл, Е. Мінделл, К. Ясперс);
- структурно-динамічний підхід, до якого здебільшого прихильні вчені (В. С. Агеев, Н. В. Антонова, М. Й. Боришевський, П. І. Гнатенко, В. П. Павленко, П. В. Лушин, К. В. Коростеліна, В. В. Столін, Л. В. Шнейдер, В. А. Ядов й ін.) [2].

Мета статті полягає у науково-теоретичному та методологічному обґрунтуванні основних концепцій дослідження ідентичності як функції соціалізації.

Виклад основних положень. Ідентичність є феноменом, який виникає з діалектичної взаємодії індивіда і суспільства, – зазначають П. Бергер і Т. Лукман, і продовжують «Теорії ідентичності завжди включені в більш загальну інтерпретацію реальності...». Перше твердження стосується соціалізації індивіда в конкретному суспільстві, друге становить теоретичне положення, яке, згідно з П. Бергером і Т. Лукманом, справедливе для будь-якої теорії ідентичності. Ці положення стосуються соціалізації особистості й агентів соціалізації. Розглянемо теорію соціалізації, яка слугує П. Бергеру і Т. Лукману основою теорії ідентичності. Як виглядає процес формування ідентичності? У цьому разі П. Бергер і Т. Лукман слідує теорії Дж. Міда. Згідно з Мідом, дитина набуває розуміння навколишнього світу способом переймання позиції іншої людини і її бачення ситуації. Тим самим вона постійно вчиться дивитися на себе з боку. Вона ідентифікує себе з очікуваннями і установками іншої людини. Здатність сприймати себе з позиції іншої людини є першим кроком формування ідентичності. З теорії Дж. Міда випливає і інший висновок: завдяки ідентифікації з позицією іншого, людина бачить, як вона виглядає в процесі взаємної ідентифікації. Відносини між дитиною і її першими значущими іншими припускають «діалектичний зв'язок між ідентифікацією зі сторони інших і самоідентифікацією, між об'єктивно запропонованою і суб'єктивно встановленою ідентичностями». З погляду виникнення ідентичності первинна соціалізація завершується, коли виникає впевненість у загальному характері такої діалектики. За термінологією Дж. Міда місце «значущого іншого» займає тепер «узагальнений інший», тобто суспільство, яке знає нас і в якому ми знаємо себе самі [3].

Ідентичність, яку ми демонструємо перед іншими, узагальнені очікування і установки, які притаманні людям і нам разом, стають, з одного боку, легше, а з іншого – складніше. Вони простіше в тому сенсі, що емоційні зв'язки з чужими людьми не повинні бути такими ж тісними, як із нашими першими значущими. На місце емоційного зв'язку заступають ділові зв'язки на основі соціальних ролей. З іншого боку, ідентичність стає проблематичною, так, як людина повинна знайти її на основі будь-яких ділових відносин і потім постійно підтримувати її. Знайти таку ідентичність – значить зуміти впорядкувати різні очікування і узгодити їх зі соціальним порядком, який одночасно конструюють інші люди. Підтримка такої ідентичності передбачає, що у нас є бажання і можливість брати участь у певному соціальному порядку, зберігаючи власну індивідуальність. У цьому полягає сенс концепції рольової дистанції Гофмана. Заразом варто зважати на те, що ідентичність неможливо підтримувати без участі інших людей [4].

З огляду на інтеріндивідну парадигму, ми розуміємо становлення ідентичності особистості як процес, що відбувається у взаємовідношеннях особистістю «Я» і «Інших». Статус людини, який зумовлено її ідентичністю, відкриває їй не тільки саму себе, але й інших, він відкриває людям один одного. З приводу цього С. Д. Максименко зазначив: «Коли я ще не знаю про свій внутрішній світ, про те, що у мене є, інші уже про це знають, вони знають мій характер, мої думки, мої почуття, вони вже бачать їх, вони знають: розумний я чи ні, спокійний чи неспокійний, багатий чи бідний, мій внутрішній світ, які образи в ньому переважають, чого більше є у моєї долі. Тобто, первісно я став для них» [5].

Оскільки людина одночасно звернена до світу і до себе, то самоідентифікація є суперечливою єдністю, яка забезпечує особливості та розвиток й особистості, й світу загалом. С. Д. Максименко наголосив, що для того, щоб людина сформувала у себе внутрішній світ, вона повинна ввійти у світ, зробити його своїм. Внутрішній світ формується внаслідок присвоєння зовнішнього. «Драма дитинства несе в собі аспект і відбиток іншого. Саме тут інший вперше стає дзеркалом, в якому я бачу його і себе. Так виникає і розвивається моє «Я», мій внутрішній світ» [5].

В одній з найвідоміших теорій соціального «Я» У. Джеймса, стверджується, що визнання і схвалення з боку іншого стає керівним мотивом у поведінці людини. Розвиваючи ідеї У. Джеймса, Ч. Кулі висунув теорію «дзеркального Я», а Дж. Мід, використовуючи ідеї Ч. Кулі, вважав, що людина усвідомлює себе не просто вдивляючись в інших, а в процесі реальної взаємодії з іншими в межах певних соціальних груп і залежно від виконуваних особистістю ролей. У дослідженнях із проблеми інтеграції людини в соціальні відносини Дж. Мід розробляє концепцію трьох рівнів самоідентифікації: І (Я), Ме (мене), Self (самість). У теорії референтних груп Г. Хаймана формування людського «Я» може проходити не тільки через інтеріоризацію людиною виконуваних нею соціальних ролей, але і способом впливу на неї тих соціальних груп, думку яких вона враховує [1].

Сьогодні чи не головне поняття в психологічних і соціально-психологічних дослідженнях особистості – ідентичність. Е. Еріксон не був першим, хто став використовувати це поняття, але саме він у своїй праці 1950 р. «Дитинство і суспільство» науково обґрунтував його і фактично ввів у науковий дискурс, висловивши згодом припущення про те, що вивчення ідентичності стане згодом настільки ж важливим, як аналіз сексуальності за часів З. Фрейда, і, як уважають Е. П. Белінська і О. А. Тихомандритська, цей прогноз багато в чому підтвердився [6].

«До кінця XX ст., – пише про те ж Е. В. Сайко, – проблема Я, Самості, Ідентичності зосередилася на людині сучасності як одна з найбільш гострих і актуальних» [7].

За Е. Еріксоном, «ідентичність – це почуття здобуття адекватності і володіння особистістю власним «Я» незалежно від зміни ситуації. Як відомо, головною для формування ідентичності Е. Еріксон уважав п'яту з восьми стадій життєвого циклу людини, що характеризується кризою ідентичності, який «відбувається в той період життєвого циклу, коли кожна молода людина повинна виробити з дієвих елементів дитинства і надій, пов'язаних з передбачуваних повноліттям, свої головні перспективи і шлях, тобто певну працюючу цілісність; він повинен визначити значуще схожість між тим, яким він припускає бачити себе сам, і тим, що за свідченням його загостреного почуття очікують від нього інші» [8].

Е. Еріксон виділяв персональну та соціальну ідентичність. Послідовники Е. Еріксона намагалися виділити різні структурні компоненти ідентичності. Зокрема в соціальній ідентичності виділяли такі компоненти:

– «приписна» соціальна ідентичність, яка визначається умовами, які особистість не може вибирати (наприклад, статеві або етнічні); джерела її формування знаходяться в ранньому дитинстві, а завершення – в отрочстві;

– «набути» соціальна ідентичність, яка охоплює те, що досягається власними зусиллями (підлітковий етап створює лише передумови до її формування, професійна ідентичність);

– соціальна ідентичність «запозичена», яка охоплює виконання ролей різного спектра, що засвоюються в процесі розвитку внаслідок тих або інших обставин: динаміка цього виду ідентичності характерна протягом всього життя людини, в її розвитку підлітковий етап має визначальне значення, як уважає автор [1].

Прикладом концепції особистості, в якій розкривається механізм взаємозв'язку ідентифікації та ідентичності є епігенетична концепція Е. Еріксона. Йому належить найбільша заслуга в розкритті соціалізації особистості як динамічної системи. Він вперше проаналізував поняття ідентичності як момент розвитку особистості в процесі соціалізації, розуміючи останнє як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я» [9].

У Е. Еріксона поняття ідентичності пов'язане з постійним розвитком «Я», яке протягом всього життя людини змінюється.

Людина прагне до гармонії з собою та з іншими. Така гармонія можлива лише за умови відповідності рівня ідентифікації як механізму

забезпечення ідентичності і самої ідентичності як результату дії цього механізму в процесі соціалізації особистості. Зв'язок ідентифікації і ідентичності полягає у їх взаємовпливі: особливості ідентичності визначають спрямованість ідентифікації, що визначає розвиток особистості.

Досліджуючи ідентичність, поряд із тим, що вона розглядається з погляду двох складових: соціальної та особистісної, є більш дрібна деталізація структури ідентичності, яка стосується соціальної ідентичності: статевої, професійної, етнічної, релігійної тощо. Соціокультурна і групова реальність (соціальні цінності, моделі поведінки, що є характерними для певного місця, групові норми тощо) впливають на свідомість людини, створюючи основи для самоідентифікації, внаслідок якої формуються різні ідентичності особистості, що складають її ідентифікаційну матрицю. Б. Г. Ананьєв зазначав: «Розмаїття зв'язків особистості зі суспільством, зі соціальними інститутами і групами детермінують інтраіндивідуальну структуру особистості, її внутрішній світ. Сформовані особистісні утворення регулюють вектор і активність взаємодії людини зі зовнішнім світом» [10].

Визначається як динамічна система – ідентичність, що має складну ієрархічну структуру та розвивається не лінійно протягом всього життя людини. Під ідентичністю розуміється приналежність до певної соціальної групи. Це відчуття володіння власним «Я» стосовно соціуму.

Деякі автори вважають, що зміна ідентичності відбувається непередбачувано, неочікувано і, можливо, охоплює такі елементи: 1. Дисоціація, або відмирання наявних основ Я-образу. В цьому разі відбувається ухилення суб'єкта ідентифікації від критики на адресу тих цінностей, що є в структурі його ідентичності, хоча підсвідомо він незадоволений станом речей, що сталися. 2. Невизначеність основ для розвитку особистості надалі. 3. Подолання невизначеності способом конструювання нової ідентичності що має свій вияв у новому Я-образі. Згідно з моделлю А. Ватермана [3] не лінійний процес, що розвивається відповідно до ускладнення структури ідентичності – розвиток ідентичності.

Цілком ймовірні варіанти, коли ідентичність розвивається у зворотньому напрямі через спрощення її структури. «Від простого до більш складного» відчуття досягнення ідентичності поступово руйнується мірою того, як мета, цінності та переконання не відповідають вимогам соціального середовища – так відбувається в класичному варіанті розвитку. Коли ж у разі цього запускається програма подолання кризи ідентичності, то ідентичність переструктурується відповідно до

нових вимог соціуму. Ідентичність залишається в стані дифузії, якщо ж у структурі ідентичності домінують «механізми психологічного захисту» – індивід прагне не помічати соціальних змін, що сталися [2].

Відповідно до підходу Дж. Марсія [11]: статус ідентичності, характерний для тих суб'єктів самоідентифікації, що пройшли через кризу ідентичності, але водночас, не прийнявши на себе жодних соціальних зобов'язань, – дифузна ідентичність; статус ідентичності тих суб'єктів самоідентифікації, хто прийняв на себе певні соціальні обов'язки, не проходячи через кризу ідентичності – передвизначена ідентичність; статус ідентичності тих, хто перебуває в епіцентрі кризи ідентичності, характерний пошуком взірцевих стратегій, етичних цінностей, комунікативно-професійних ролей – мораторій; статус ідентичності тих суб'єктів самоідентифікації, хто пройшов через кризу ідентичності і взяв на себе певні обов'язки перед суспільством унаслідок самостійно ухвалених рішень щодо комунікативно-професійних ролей, обраних взірцевих стратегій, етичних цінностей – досягнута ідентичність [2].

А. Ватерман [3], орієнтуючись на підхід Дж. Марсія [11], пропонує наступну модель розвитку ідентичності де: ДФ – дифузна ідентичність; ПІ – передвизначена ідентичність; М – мораторій; ДІ – досягнута ідентичність. А. Ватерман власну модель розвитку ідентичності, відповідно до підходу американського психолога Е. Еріксона, чий погляд багато в чому визначили дослідження цього напрямку психології, які відіграють визначальну роль у тому, з якими саме моральними цінностями та нормами поведінки солідаризується індивід у головну структуру ідентичності поряд із природними задатками, головними потребами, ефективними «психологічними захистами», успішними сублімаціями, постійними ролями, входять так звані «значущі ідентифікації» [2].

Особистість як суб'єкт діяльності існує і взаємодіє зі світом як цілісність. Особистість характеризується системою ідентичностей, зміст яких визначається об'єктами, з якими ідентифікує себе суб'єкт. Як доводить Б. Поршнев, потреба у відособленості виникає тоді, коли існують «вони» [12].

Науковець Л. Б. Шнейдер розглядає ідентичність як синтез усіх характеристик людини в унікальну структуру, що може змінюватися та визначатися в результаті орієнтації в соціальному середовищі, яке постійно змінюється.

Отже, ідентичність – «інтегративний та багатовимірний психологічний феномен, що забезпечує індивіду тожність та визначеність, цілісність, спільно зі становленням процесів самовизначення, самоор-

ганізації та персоналізації які розвиваються в ході професійного навчання» [2].

Висновки. Кожна молода людина соціалізується через ідентифікацію зі спільнотою, яка дає їй можливості для засвоєння соціального досвіду. Прагнення індивіда до ідентифікації з групою пов'язане з його прагненням до відособлення, ідентичності. Потреба людини у спілкуванні невід'ємна від її потреби бути особистістю, тому що тільки в суспільстві, спілкуванні з подібними собі людина може відособлюватись. Отже, ідентифікація невід'ємно пов'язана з ідентичністю.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в розробці та проведенні тренінгової програми щодо глибшого пізнання власного «Я» та налагодження відносин із рідними й оточуючими.

1. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.

2. Зливков В. Л. Ідентифікація та самоідентифікація як первинні та вторинні чинники саморозвитку особистості педагога / В. Л. Зливков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novyn.kpi.ua/2007-1/05_Zlivkov.pdf

3. Зливков В. Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В. Л. Зливков. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.

4. Хайнц Абельс. Інтеракція, ідентичність, презентація / Хайнц Абельс. – СПб., 2000.

5. Максименко С. Д. Генеза розвитку особистості / С. Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

6. Белинская Е. П. Социальная психология личности: учебн. пособие для вузов / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 301 с.

7. Сайко Е. В. Ідентичність як умова соціального буття, «пошук себе» в соціальному світі, фактор самоорганізації соціуму / Е. В. Сайко // Світ психології. – 2012. – № 1 (69). – С. 5.

8. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза / Е. Еріксон. – М., 2006. – С. 33–34.

9. Ериксон Е. Ідентичність: юність и кризис / Е. Ериксон; пер. с англ., общ. ред. и предисловие А. В. Толстых. – М.: «Прогресс», 1996. – 344 с.

10. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Из-во ЛГУ, 1968. – 339 с.

11. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / В. А. Гупаловська. – К., 2005. – 24 с.

12. Поршнева Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнева. – М.: Наука, 1979. – 232 с.

13. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995.

Борисенко О. М. Особенности социальной идентификации молодежи в современных условиях общества

Исследуются особенности социальной идентификации молодежи в современных условиях Украины. Анализируется состояние освещенности исследуемой проблемы в психологической литературе. Теоретически рассматриваются основные концепции исследования идентичности как функции социализации. Толкуются идентичность молодого человека как результат идентификации в процессе его социализации и личностная и социальная идентичности как составляющие «Я» личности.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, социализация, «Я» личность, молодежь, студенческий возраст, социальная идентификация.

Borysenko O. M. Peculiarities of social identification of youth in modern conditions

The article examines features of social identity of youth in modern social conditions. The state of the problem studying in modern psychological literature is analyzed. The theoretical analysis of the basic concepts of identity studies as a function of socialization is carried out. The identity of the young man as a result of the identification in the process of his socialization and personal and social identity as the components of «I» personality is revealed. Today the identification process is investigated in several areas: identification consideration as the basic phenomenon that promotes socialization and personalization of personality; clarification of his role in personality structuring. Studying the identity, along with the fact that it is considered in terms of two components: social and personal, there is a stronger detailization of identity structure relating to social identity: gender role, professional, ethnic, religious and so on. Socio cultural and group reality (social values, behavior models that are characteristic for the place, group norms, etc.) affect the human mind, creating the basis for self-identity, which resulted in forming different personal identities that make up his identity matrix.

Man is seeking harmony with himself and with others. Such harmony is possible only in case of conformity of the level of identification as a mechanism to ensure the identity and the very identity as a result of this mechanism's activity in the process of personality's socialization. The relationship between the identification and the identity is in their interplay: features of identity determine the direction of identification that determines the development of the individual.

Every young person is socialized through identification with the community, which gives him opportunities for learning social experience. The desire of the individual for the identification with the group is connected with his desire for isolation, and identity.

Key words: identification, identity, socialization, «I» personality, youth, student age, social identification.

Стаття надійшла 24 травня 2017 р.